

Kouřil, Pavel; Prix, Dalibor; Wihoda, Martin

Městské hrady v českém Slezsku

Archaeologia historica. 1997, vol. 22, iss. [1], pp. 249-272

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140252>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

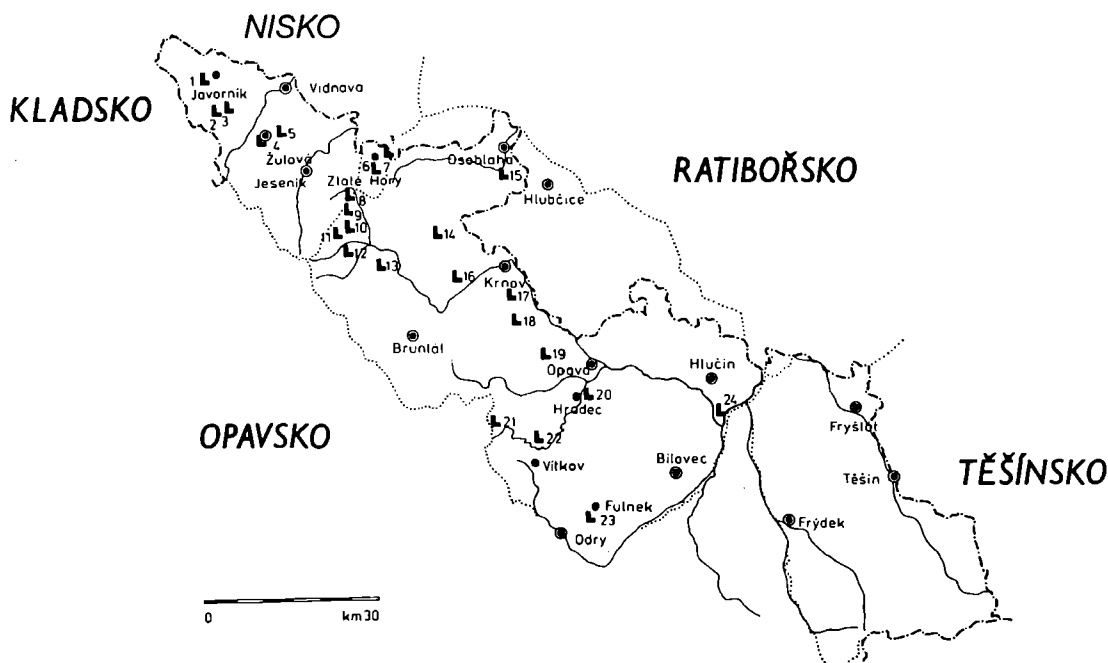
Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Městské hrady v českém Slezsku*

PAVEL KOUŘIL – DALIBOR PRIX – MARTIN WIHODA

Podíváme-li se na mapu českého Slezska a zvláště pak na jeho západní část, tvořenou jižními díly bývalých knížectví opavského a niského, vidíme tu značnou kumulaci středověkých sídel – především hradů (obr. 1). Jedná se o fortifikace vzniklé převážně v průběhu druhé poloviny 13. století, v menší míře pak i v prvních deceniích věku následujícího. S jedinou výjimkou (*Frydek*) však žádnou z lokalit nemůžeme klasifikovat jako hrad městského typu. Souvisí to snad s časným vznikem relativně husté sítě bohatých zeměpanských měst (*Bruntál, Opava, Hlubčice, Krnov*), která představovala přirozenou základnu provinčních úřadů (Bakala 1969, 9–22; Wihoda 1989, 77–87) a teprve ve spojitosti s konstituováním opavského vévodství roku 1318 a nepochybně po rozdělení Opavska na čtyři části v letech 1367 a 1377 (Prasek 1890, 3–24) vyvstala naléhavá potřeba reprezentativních sídel přímo v městských centrech (*Opava, Krnov, Hlubčice*).

Zeměpanská města a hrady jako opěrné body panovnickovy moci tu samozřejmě existovaly již od 20.–30. let 13. století (Bakala 1973, 50–65; 1977, 97–121; Kavka 1963, 137–157; Kejř 1968, 127–160; 1969, 81–116; 1975, 439–470), avšak jejich vzájemný vztah a vazba jsou stále ještě dosti nejasné (Durdík 1995, 331 sq.).

Obr. 1. Mapa českého Slezska s vyznačením hradů a městských fortifikací; čerchovaně – státní hranice, tečkovaně – hranice jednotlivých knížectví.

* Studie byla připravena v rámci grantového projektu GA ČR č. 404/96/0711.

Obr. 2. Těšín. Lotterova veduta z roku 1739.

Je zřejmé, že král nebo markrabě necítili u městských založení v tomto geografickém prostoru nezbytnost „opatřit“ město hradem, když v relativní blízkosti měst již existovaly vcelku mohutné fortifikace, ať už to byl např. Hradec poblíže Opavy, Cvilín alias Lobenštejn u Krnova či Freudenštejn spjatý s Bruntálem, který hradu ovšem časově dosti výrazně předcházel (Kouřil, v tisku).

Zároveň však nelze přehlédnout, že významná města nezanedbatelným způsobem ovlivňovala strategický potenciál země, což se ostatně v plné míře potvrdilo roku 1253, kdy úspěšná obrana Opavy zastavila nebezpečný vpád Daniela Haličského a Vladislava Opolského (MGH SS XIX, 600; Prasek 1891, 51–53).

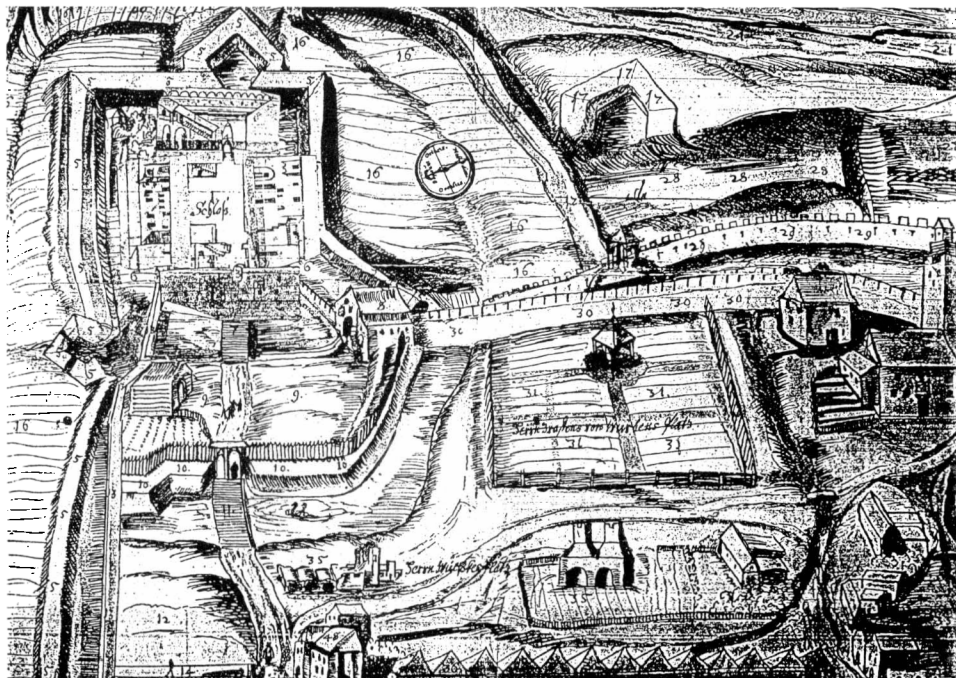
U mladších poddanských měst a městeček plnily tutéž úlohu, kterou připisujeme zeměpanským hradům ve vztazích k zeměpanským městům, poblíže situované šlechtické hrady. Situace se však podstatně proměnila v průběhu 14. a 15. století, kdy opakované dělení země opavské vedlo ke zvýšené výstavbě nových hradů v rámci městských areálů nebo alespoň v dotyku s nimi (*Opava, Krnov*). Budování nových sídel ovšem souviselo také se změnou životního stylu (*Bílavec*). Obecná potřeba pohodlí a bezpečnosti byla snáze naplnitelná v obchodně živých, lidnatých a většinou i dobře opevněných městech, než na odlehklých a často již chátrajících hradech.

S poněkud odlišnou situací se ve 2. polovině 13. a počátkem 14. věku setkáváme ve východní části českého Slezska, v bývalém knížectví těšínském, kde hradní architekturu téměř zcela postrádáme. U samotného Těšína (dnes v Polsku) je patrná kontinuita osídlení od slovanského hradiska přes piastovskou kastelánii až po středověký hrad, který tu ovšem nebyl přímou součástí městského organismu vyrostlého na protějším návrší. Podle posledních výzkumů těšínský hrad náležel k poměrně jednoduchým bergfritovým dispozicím. Probíhající archeologický výzkum zde, mimo jiné, odkryl bergfrit o průměru cca 11 m (sdělení W. Kuse z muzea v Těšíně – obr. 2). Těšínský Piastovci se ovšem angažovali v případě frýdeckého hradu, který zbudovali někdy před rokem 1327 v bezprostřední blízkosti náměstí, uvnitř hradeb města Frýdku. Později pak také výstavbou hradu ve Fryštátě (dnes Karviná 1), který byl rovněž součástí městského okrsku.

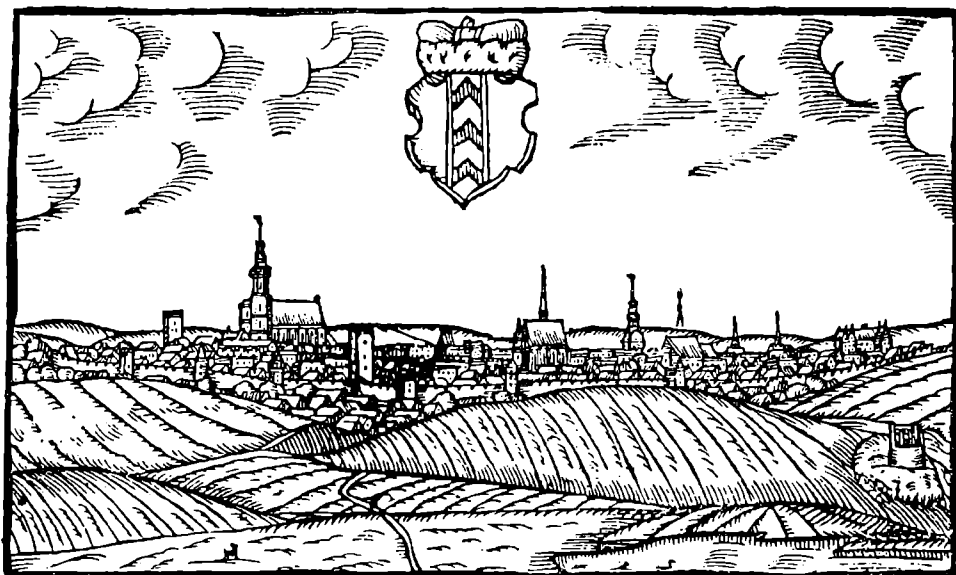
Písemné i archeologické prameny naznačují, že většina městských hradů na teritoriu českého Slezska vznikla až v pokročilém 14. a v průběhu 15. století. Bohužel jako součást dynamického a proměnlivého areálu městských sídlišť, který prodělal podstatné transformace zejména v našem století, většina městských hradů podlehlá totálním přestavbám, či častěji zmizela beze stopy. Proces jejich zániku má však kořeny v dobách mnohem starších, už v 16. a 17. století, kdy celá řada městských hradů a tvrzí byla přestavována na pohodlnější zámky nebo proměňována v měšťanskou obytnou či užitnou zástavbu.

* * *

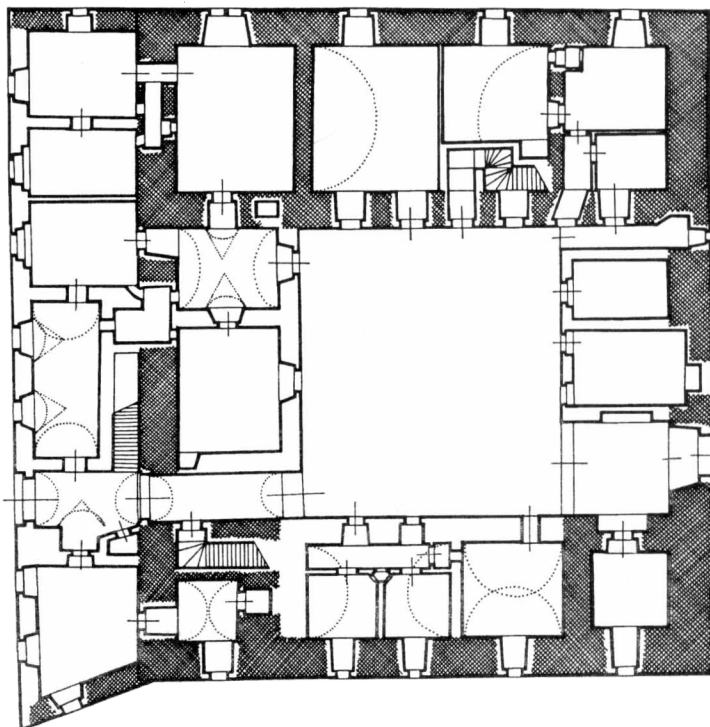
Jedním ze zásadních problémů je terminologické vymezení jednotlivých kategorií městských sídelně pevnostních útvarů. Při naprostém nedostatku dochovaného materiálu lze těžko rozlišovat větší kamenné domy, doplněné kamenným ohrazením areálu, sloužící často jako sídlo městského fojta, od městských tvrzí a hradů, budovaných jako sídelně-administrativně-fortifikační prvky vrchnostmi měst. Je otázkou, zda lze např. označovat jako městský hrad hrazený dům fojtů ve Vidnavě, jehož jedinou hlavní složkou byl zřejmě vícepodlažní objekt palácového typu sice s nárožními věžemi, avšak s minimem dalších dnes zjistitelných specificky fortifikačních prvků (ohradní zeď s portálem je renesanční, v žádném případě pozdně románská nebo raně gotická, jak se domníval R. Zuber – 1972, 66), když funkčně obdobný útvar v Praze na Havelském městě, dům staroměstských rychtářů, sestávající ze samostatné pozdně románské hranolové věže, průjezdu brány v jejím sousedství, obytným křídlem palácového charakteru, vysokou kamennou hradbou na volných stranách areálu a druhou hranolovou věží v zadní části městiště, za městský hrad pochopitelně označován nebývá a asi ani být nemůže.

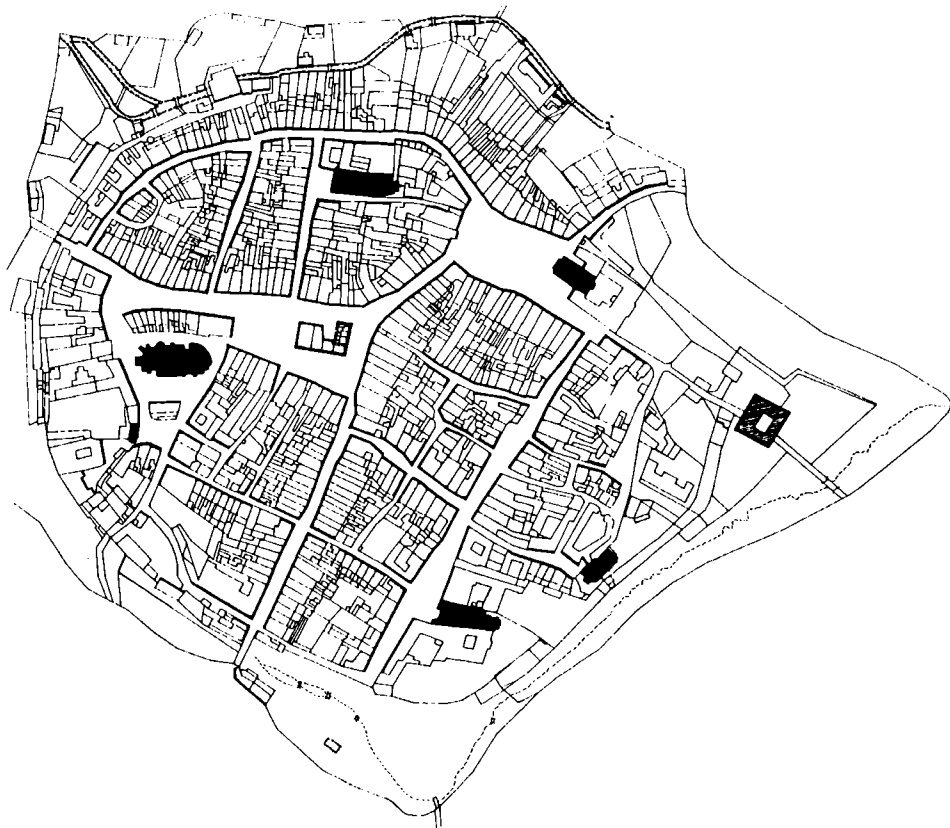
Obr. 3. Opava. Výsek z panoramatického plánu okolí Ratibořské brány z poloviny 17. století se zachycením opavského zámku.

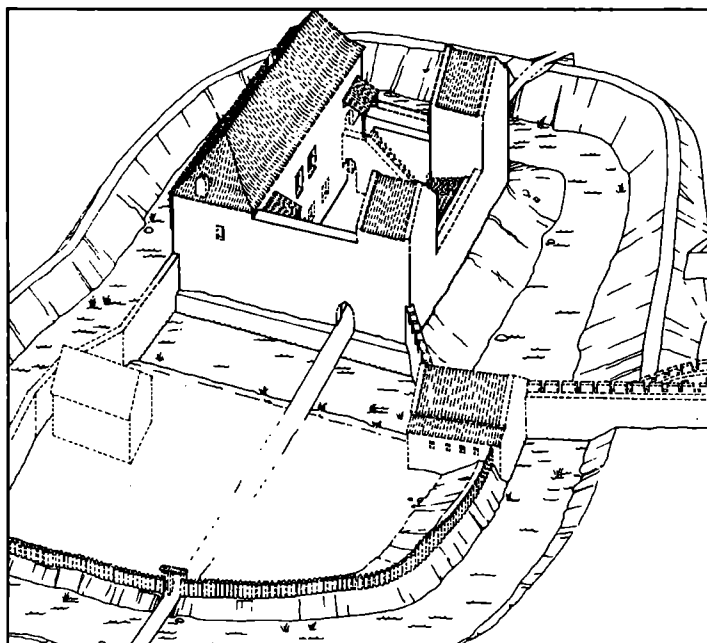
Obr. 4. Opava. Nejstarší známý pohled na město z roku 1592 od J. Willenbergera.

Obr. 5. Opava. Půzemní opavského zámku podle plánu z roku 1860 se zakreslením nejstarší stavební fáze (šrafováně).

Obr. 6. Opava. Katastrální plán z roku 1836 s vyznačením zámku (šrafovaně), církevních objektů (husté tečkování) a městské zástavby (řídke tečkování).

Obr. 7. Opava. Pokus o rekonstrukci hradu kolem roku 1450; zpracováno na podkladě plánu z roku 1650 a zaměření z roku 1861. Plně – konstrukce dochované k roku 1861, přerušované – rekonstruované partie budov.

Za podstatné lze tedy, dle našeho soudu, považovat:

a) zda daný objekt „disponoval“ soustavou (byť omezenou) podstatných prvků určující hrad, resp. opevněné sídlo, tj. valem, příkopem, hradbou s branou, palácem v chráněné poloze fortifikačního či alespoň azylového charakteru, případně věží apod.;

b) zda fungoval jako městská hradní jednotka odlišitelná funkčně od běžných obytných domů (z nich každý plnil funkci obydlí a nouzového útočiště), tedy zda nebyl pouze honosnějším domem libovolné osoby, a to např. i vévody (u opavských vévodů totiž v mezidobí 1281–kolem 1400 musíme počítat s jejich domem v Opavě, který však nebyl hradem), ale plnil především úlohu městské pevnosti v případě ohrožení a administrativně-správního střediska v dobách míru.

* * *

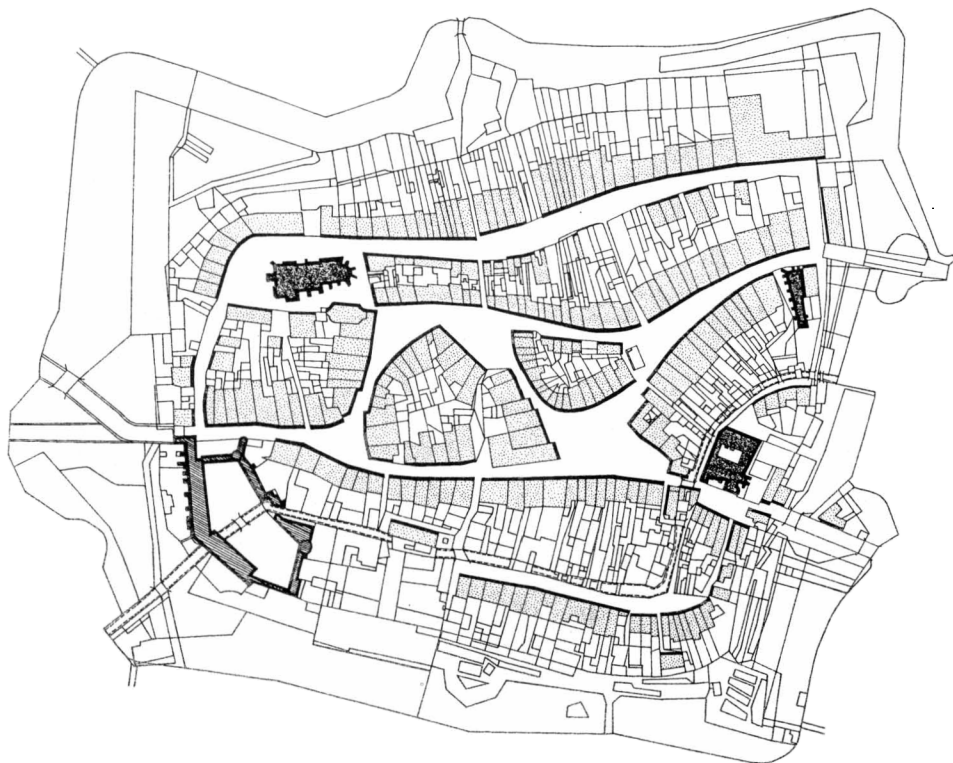
Při akceptování výše uvedených kritérií lze tudíž jako městské hrady klasifikovat následující objekty:

Městský hrad v Opavě, vystavěný kolem roku 1400 vévodou Přemkem I. Objekt byl opatřen vodním a suchým příkopem s předsazeným palisádovým plotem obráceným proti městu, dále palácem fortifikačního charakteru a branou a hradbou vůči městu (obr. 3; vcelku instruktivní je vyobrazení na tzv. požárním obraze města Opavy, zachycujícím požár města v roce 1689; orig. ve Slezském zemském muzeu). Původně se jednalo o patrový obdélný palác na severní straně pravidelné dispozice, doplněný dvěma hranolovými věžemi v obou jižních rozích areálu. Zdá se, že původní vzhled opavského zámku zachytil ještě kolem roku 1590 slezský dřevorytec Johannes Willenberger (obr. 4; Indra 1949, 97–106). Vše navzájem propojovala více než 2,40 m silná kamenná hradba, místy s cimbuřím a branou. Teprve později byly věže zakomponovány do dodatečných bočních křídel. Palác, zaujímající celou šíři severní strany byl původně trojprostorový, vybavený ve druhém nadzemním podlaží při severozápadním nároží převětem (?), vysazeným na krakorcích nad příkop (obr. 5). Na východní straně, přímo proti vjezdu do města, byla lomeně sklenutá výpadní branka. Hrad byl vybudován jako pevnostní prvek zesilující prstenec městských hradeb. Fungoval také jako administrativní středisko a již v 16. století je doloženo samostatné dominiom opavského hradu. Jeho historii včetně podrobného popisu dalšího stavebního vývoje podal vcelku vyčerpávajícím způsobem S. Drkal (1956, 134–164).

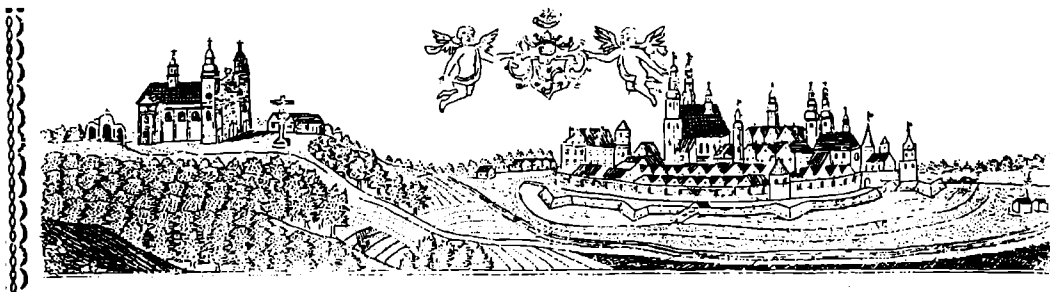
Ten s odvoláním na J. Kaprase (1908, 12; 1906, 17) předpokládal, že první zmínka o opavském hradu pochází až z 21. listopadu roku 1431, a to v souvislosti s volbou zemských úředníků (*Actum fer. quarta ante festum sti Clementis pape in novo castro*). Avšak po více jak padesáti letech si povšimnul F. Šigut (1962, 19–21), že v listině z 8. července 1413, ve které Přemek, kníže opavský, obnovuje a potvrzuje nadaci knížete Jana, je ještě starší připomenutí hradu (*Actum et datum in castro nostro oppaviensi...*). Ovšem vůbec nejstarší dosud zjištěnou zprávu o městské fortifikaci publikoval už dříve A. Sedláček (1914, 71, č. 459). V listině ze 17. srpna 1404 totiž král Václav IV. potvrzuje, že Přemek, kníže opavský, zapsal své manželce Anně z Lucka věnem hrad v Opavě s celým příkopem před ratibořskou branou k lovení ryb, 2 mlýny, z toho 1 v příkopu a druhý u Branky a ves Kylešovice.

Přemek, který nevlastnil v Opavě dost pozemků (o poslední zbytky přišli Přemyslenci jejich postoupením klariskám, dominikánům a vévodskému špitálu, který byl – zřejmě po absorbování knížecího domu – přeměněn v komendu johanitů v letech 1359–1362), musel hrad vystavět v částečně zasypaném městském příkopu (obr. 6). Šlo o objekt, u něhož pravidelná dispozice nepoukazuje na městský kastel, vynucený adaptací hradního půdorysu na pravidelnou šachovnicovou zástavbu města, ale o hrad, jehož pozdější, v podstatě již zámecká dispozice byla asi ovlivněna Přemkovými nároky na pohodlí a patrně i tradicí pravidelné zástavby jader některých zeměpanských hradů (např. Přemkova sídelního Hradce u Opavy nebo Lobenštejna), či některých středověkých řádových komend.

např. johanitů v Hrobníkách, které upřednostňovaly pravidelnost dispozice. Na okraj lze poznamenat, že opavský vévodský hrad se svou formou markantně lišil od ostatních vévodských hradů (Těšín, Ratiboř, Opole, Nemodlín). Přemek se tedy neřídil při promýšlení podoby své residence zjednodušenou snahou převzít příklady, které byly po ruce (nebo alespoň podstatné struktury z nich), ale naopak uváženě vytvořil objekt s novou, promyšlenou dispozicí (obr. 7). Ze zcela obecného pohledu se nabízí – s ohledem na Přemkovy úzké vztahy k uherskému králi Zikmundovi, který zprostředkoval už jeho prvý sňatek s haličskou kněžnou Annou z Lucka v roce 1397 – dojem určité základní podobnosti pravidelných dispozic s nárožními věžemi a palácem zaujímajícím vždy celou délku jedné nebo více stran, mezi některými o nemnoho staršími uherskými královskými hrady (např. Zvolen) a opavským zámekem. Zda mohl být Přemek ovlivněn relativně pravidelnou zástavbou pražské novoměstské residence opavských Přemyslovců (čp. 502-II), kterou znal nejméně od roku 1375 je nejasné, spíše nepravděpodobné (kromě pravidelnosti půdorysu je nic nespojuje; pražský palác tvořený dvěma nestejně vysokými křídly s nárožní polygonální věží a kamennou zdí uzavírající areál na zbylých stranách ostatně nedržel Přemek, ale do roku 1424 opavsko-ratibořský vévoda Jan II. Železný). Táž nepřesvědčivost provází úvahu o možné inspiraci nedokončeným hradem Jindřicha IV. ve Vratislavi z konce 13. století (ten asi obsahoval do koutů obvodové hradby vsazené hranolové věže, cf. Malachowicz, 1994, s. 144). Zcela mylná je ovšem i Weineltova klasifikace, označující opavský hrad jako vodní tvrz franckého typu (Weinelt 1936c, 205; 1937a, 44).

Obr. 8. Krnov. Katastrální plán z roku 1836 s vyznačením zámku (šrafovaně), církevních objektů (husté tečkování) a městské zástavby (řídké tečkování).

Obr. 9. Krnov. Enderova veduta, před rokem 1795.

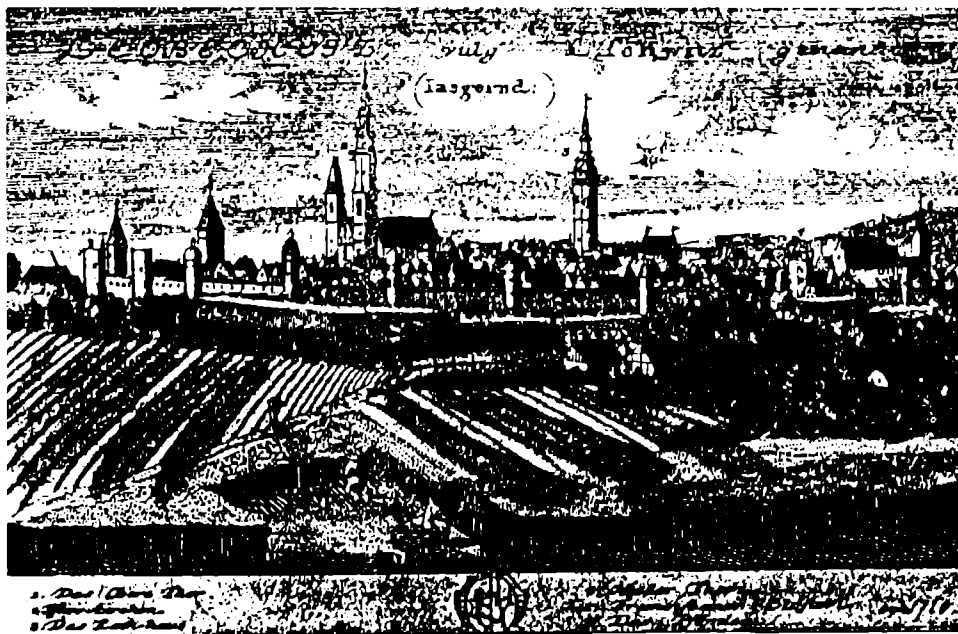
Městský hrad v Krnově. Byl vystavěn neznámo kdy před 9. březnem 1371, kdy je poprvé doložen v písemných pramenech (...in unsern vestin zu Jegirdorf..., Grünhagen-Markgraf 1883, 481–482, č. 20). H. Weinelt (1942, 10) předpokládá, že byl zbudován již v průběhu lokace města. Fungoval jako administrativní středisko (jak vyplývá ze samotné listiny) a příležitostně vévodské sídlo. Naproti tomu nemáme jasnější představu o jeho podobě, snad představoval jakýsi „přechodný typ“ mezi hradem a zámkem (Weinelt 1936b, 3–4; 1936d, 1–2; 1942, 10). Mezi lety 1531–1535 byl radikálně přestavěn hohenzollernským stavitelem Hanušem Ennychem z Ennychu. Z této doby pocházejí obě válcové věže obrácené proti městu a silná hradba mezi nimi a starším městským opevněním, do jehož kouta byl hrad zasazen (obr. 8). V předpolí po straně vstupu do areálu od severu byla vůči městu vysunuta ještě menší okrouhlá bašta, součást vnějšího prstence opevnění před příkopem. Nejpozději z doby renesanční výstavby zámku pochází jádro dlouhé, nepravidelně zalomené obvodové zástavby – paláce s renesančními hřebínkovými a valenými klenbami v přízemí. Tento palác byl později radikálně barokně přestavěn a zvýšen a znovu upraven po požáru v roce 1779 (Plačák 1996, 199–200). Dále se dochovaly substrukce kamenné hradby na jihu s renesančním, druhotně zazděným průjezdem směrem k řece Opavě a torza východních úseků obvodové zdi. Ani u jednoho z popsanych prvků nelze prozatím doložit gotický původ, ač u některých úseků kamenných substrukcí hradby na jižní straně jej ani nelze vyloučit. Zdá se, že gotický hrad nejspíše neměl pravidelnou pravouhlou dispozici (obr. 9). Jeho renesančně barokní podobu v polovině 18. století zachytil F. B. Werner. Kolorovaná kresba ukazuje blokovou obvodovou zástavbu.

Městský hrad v Hlubčicích je sice doložen písemnými zmínkami z 15. století, avšak dnes je zcela zaniklý (obr. 10). Měl funkci administrativní a v letech 1365–1394 a znovu po roce 1437 byl sídlem zeměpánů. Stál nedaleko tzv. Horní brány uvnitř městských hradeb (v jeho místech stojí fara a škola z přelomu 19. a 20. století) a poprvé je zmíněn v roce 1441 (Minsberg 1828, 139) a poté roku 1445. Ve druhé z listin je poloha hradu určena do blízkosti farního kostela (Minsberg 1828, 143) a připomíná se jeho opevnování za účasti měšťanů v nedávných neklidných dobách a válkách. Zbytky tohoto opevnění a hradu byly ještě na počátku 20. století dobře patrné ve farské zahradě. J. Kaluža (1914, 155–156) se rovněž domníval, že zámek, event. hrad respektoval polohu bývalého dědičného fojstství, které roku 1416 přešlo se svými právy na město Hlubčice a později se dostalo do knížecího držení (Troska 1892, 7). Fojtství vskutku leželo poblíže hradu na Horním náměstí. Podle K. A. Müllera (1837, 172) zámek přestavěný Planknary z Kynšperka a po roce 1524 brandenburským markrabím ještě roku 1559 existoval a byl zbořen snad až po 30leté válce, která město těžce postihla. O podobě tohoto zděného hradu, později zámku, bohužel nedovedeme říci vůbec nic. Již citovaný Kaluža (1914, 154), ale i starší literatura, s odkazem na

ruskou kroniku popisující vpád knížat Daniela a Lva Haličských, Boleslava Krakovského a Vladislava Opolského na Opavsko v roce 1253, zmiňuje ještě u Dolní hlubčické brány, resp. před ní na pravém břehu řeky Psiny, další dřevěný hrad, který měl postupně chátrat, až byl za husitských válek zcela zničen (Minsberg 1828, 94; Kleiber 1864, 15; Hofrichter 1910, 23).

Městský hrad v Bruntále je situován v severním cípu městských hradeb (obr. 11). Zvláštní trojúhelníková dispozice s vyklenutou přepnou vůči městu, ztotožnila v těchto místech městský hradební pás s obvodovou zdí vlastní fortifikace (podobný princip je znám z Krnova a Vidnavy). Hrad byl od města oddělen širokým příkopem a tvořil tak samostatnou a v případě nutnosti izolovanou obrannou jednotku městského organismu. Na všech třech nárožích byl opatřen věžemi orthogonálního půdorysu (ve dvou případech až do výše 2. patra plnými), umožňujícími flankování. Vlastní zástavba hradního areálu sestávala z palácové stavby přiléhající k severozápadní hradební zdi a hospodářské části připínající se k severovýchodnímu úseku hrady. Úzký prostor mezi nimi zaujala výpadová branka, navazující na přemostěný okružní městský příkop. Přístup do hradu pravděpodobně zprostředkovala vysoká lomeně zaklenutá brána v masivní vyklenuté čelní hradbě s cimbuřím obrácené proti městu, zakreslená na vyobrazení hradu na mapě bruntálského panství z roku 1579 (obr. 12). Podle něj byl palác zřejmě vícepodlažní a patrně měl ochoz. Součástí půdorysného rozvrhu byla rovněž studna, která se dochovala až do současnosti (Fidler 1967, 10–17).

Kdy hrad vznikl a kdo byl jeho zakladatelem je obtížné říci, snad jen můžeme z celkové situace a jeho dispozice usuzovat, že respektoval městské opevnění a nikoliv naopak; vznikl tedy nejspíše současně s tímto úsekem městských hradeb anebo až po jeho založení (Plaček 1996, 100) snad někdy v průběhu 15. století. Nelze ovšem zcela jednoznačně vyloučit, že nemohl mít staršího předchůdce ještě v době, kdy neexistoval severní obvod městských kamenných hradeb v dochované podobě. Máme tu na mysli zvláště sídlo měst-

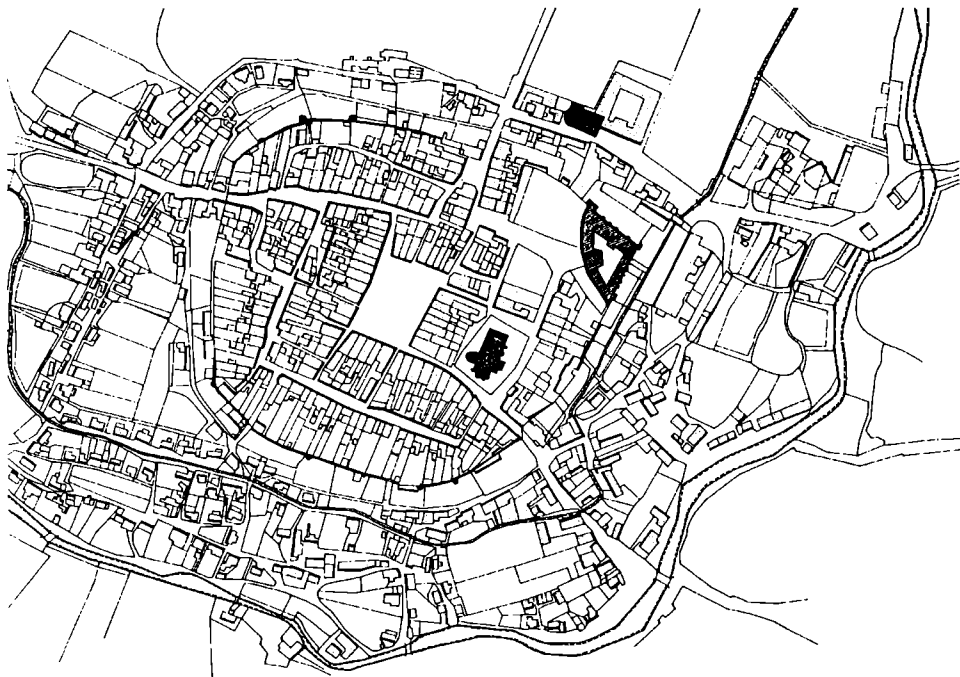
Obr. 10. Hlubčice. Pohled na město z konce 18. století.

ského fojta. O bohatství a sebevědomí bruntálských fojtů svědčí kolonizace, kterou prováděli ve vlastní režii. Roku 1267 rychtář Bertold pověřil Jindřicha z Waldowa vysazením osady na místě lesa „Lichtenwerde“ (SUB IV, 14–15, č. 13; Latzke 1924–25, 74–76) a není vyloučeno, že v zastoupení zeměpána participoval i na lokaci jednoho z nejstarších slezských hradů – Freudenštejna (Kouřil 1996, v tisku). Bertold, jako významná osobnost, tedy mohl mít své vlastní vydělené sídlo, jež ovšem nemuselo splňovat kritéria kladená na regulérní hrad. Archeologické nálezy, i když z druhotné polohy, naznačují osídlení tohoto místa již v průběhu 2. poloviny 13. věku (Bříza 1978, 111; Kouřil 1981, 48). Dochované kamenné valené klenby ve sklepech paláce na severozápadní straně jsou velmi prosté a neze řící více než to, že jsou starší renesančních.

Zdá se proto být reálné uvažovat o založení hradu jako o šlechtickém podniku a jak už naznačil H. Weinelt (1936b, 7; 1937, 2–5), muselo to být nejspíše někdy po roce 1405 a snad již před rokem 1432, kdy se podle Bruntálu píše Jiří, manžel Ludmily z Heřmínov (ZDK I, fol. 28). Patrně tady sídlil v roce 1467 Bernard Bírka z Násile (...*Bernhardt Bierckhe von Nossidel, wohnende auff Freudenthal*“, Weinelt 1936b, 7; 1939, 166) a po roce 1474 pání z Vrbna, za nichž hrad, sloužící jako středisko panství a rodové sídlo, prošel v průběhu věků několikerymi přestavbami, z nichž poslední, která dala zámku jeho současnou podobu, provedli v letech 1755–1756 a 1766–1768 stavitelé G. F. Gans a F. A. Neumann (obr. 13).

Městský hrad ve Frýdku je doložen písemnými prameny k roku 1327 a byl založen těšínskými Piastovci před tímto datem. A. Peter (1894, 112) soudil, že to bylo už před rokem 1323 za knížete Kazimíra I. a že hrad předcházela(!) lokaci města (obr. 14). Původní jádro hradu obsahuje bránu s věží, krátký obdélný palác a zbytky obvodové kamenné hradby. Věžová brána napojená na palác je – dle charakteru vjezdové arkády a okenních otvorů – dílem až 15., event. prahu 16. století. Opevnění bylo později v 16.–19. století rozšiřováno a přestavováno, takže jeho starší gotické prvky jsou vesměs nečitelné (obr. 15). Průběh hradby jakož i přiřazení původního jádra k hradům s plášťovou zdí, které podal nedávno L. Svoboda (1995, 377–378, obr. 9), jsou většinou bez hloubkového stavebně historického a archeologického průzkumu neověřitelné, v případě typu hradu mylné, protože u klasického plášťového hradu nemůže být palác vysunut ven z obvodu hradby způsobem, jakým jej Svoboda rekonstruoval. Smysl ochrany plášťovou zdí by byl zcela zpochybněn. Hrad sloužil jako administrativní středisko a v 15. století příležitostné sídlo zeměpánů, resp. věnné sídlo vévodkyně. Od města byl oddělen příkopem o předpokládané šířce 9–10 m a hloubce 5 m v prostoru dnešního prvního nádvoří, archeologicky zjištěným v roce 1995. Jiné fortifikační prvky při sondáži zaznamenány nebyly. Příkop byl, na základě rozboru získaného archeologického materiálu, zasypáván zřejmě postupně, i když ne v dlouhém časovém úseku. Nejmladší zlomky pocházejí z počátku 17. století, nejstarší artefakty, prezentované ovšem kamnářským zbožím, u něhož předpokládáme poměrně dlouhou životnost, lze vřít již do průběhu 2. půle 15. století.

Městský hrad ve Fryštátě je položen jihovýchodně od městského kostela, při okraji městského obvodu. Dnes je to v jádře barokní, v 19. století radikálně upravená stavba, o jejíž středověké podobě se nelze bez hloubkového stavebně historického a archeologického průzkumu vyjádřit. Wernerův pohled na město (1735) by naznačoval, že jádro stojící budovy je spíše raně renesanční, ze 16. století (Havlíček 1985, 27). A. Peter (1894, 136) uvádí, že na místě dnešního zámku stávala knížecí tvrz – dům, a to už k roku 1447. To by potvrzovalo i zatím nejkompaktnější shrnutí historie fryštátského zámku od J. Benatzkého (1994, 34–36), který předpokládá, že nejstarší vcelku jednoduchá stavba zde stála již kolem poloviny 14. století. V 15. století byla rozšířena a sloužila jako rezidence vévody Boleslava II. Podle něj byla dřevěná, neboť po požáru roku 1511 měla být vystavěna znovu, tentokrát však již jako zděná.

Obr. 11. Bruntál. Katastrální plán z roku 1836 s vyznačením zámku (šrafované), církevních objektů (husté tečkování) a městské zástavby (řídke tečkování).

Obr. 12. Bruntál. Schematická podoba zámku podle mapy bruntálského panství z roku 1579.

Obr. 13. Bruntál. Veduta neznámého autora z konce 18. století.

Zajímavý údaj ovšem uvádí J. Bayer (1879, 116), podle kterého ústní tradice kladla původní zámek na horní předměstí mimo městské hradby.

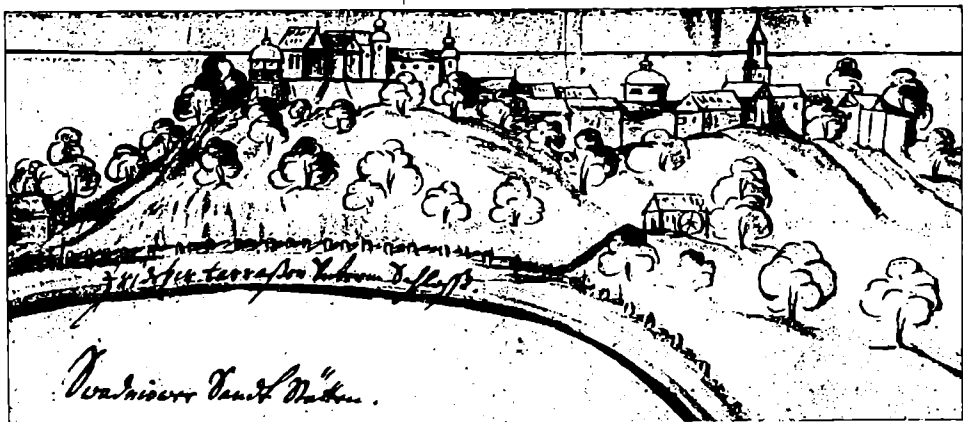
Městský hrad v Odrách dnes již neexistuje, byl odstřelen v roce 1966 (obr. 16). Vystavěli jej Šternberkové neznámo kdy před rokem 1397, kdy je poprvé uveden. Jeho podoba je pro období středověku nejasná. Byl situován uvnitř městských hradeb (Rolleder 1903, 459) a proti městu opevněn suchým příkopem (obr. 17). Jeho východní bok navazoval na linii městských hradeb. Vůči městu byl údajně uzavřen křídlem s velkou věží (Rolleder 1903, 36–37). Vícekřídlý palác tvořil obvodovou zástavbu. Byl renesančně přestavěn a později radikálně přebudován barokně v letech 1730–1736. Tato úprava setřela stopy jeho středověké podoby, jak ukazují staré fotografie (Rolleder) nebo vyobrazení (Werner).

Tím je výčet objektů klasifikovatelných jako městské hrady v popisované oblasti prakticky vyčerpán. Nesporné hrady z hlediska kategorizace – Ratiboř, Těšín, Ostrava, Fulnek, Javorník ad. byly hrady u měst, nikoliv městské hrady. Dále zbývá probrat objekty nejisté z hlediska přiřazení k středověkým městským hradům.

Tzv. knížecí dům v Osoblaze. Stál při západním okraji města, v obvodu jeho hradeb (někde těsněji za oním pozoruhodným hliněným tělesem 3 m širokým s oboustrannou kamennou čelní plentou, dosud více než 1,5 m vysokým, zachovaným severně od dnešního vjezdu do města od Třemešné) na temeni ostrožny nesoucí město, vedle vstupní Horní brány (obr. 18). Byl patrně místně totožný s oním biskupským opevněným domem uváděným k roku 1275: „...in oppido nostro Hotzenplocz, muro circumdato et fortiter munito domum quendam apud murum civitatis construximus pro nobis – tj. biskupa Bruna...“ (CDB V/2, 453–454, č. 779). Jádrem areálu tvořil vícepatrový hranolový dům s attikou nebo možná i ochozem existujícím po barokní úpravě ještě v polovině 18. století a blízko něj stojící mohutná válcová kamenná věž s vrcholovým ochozem vysazeným na kamenných krakorcích, krytá vysokou kuželovou střechou. Podoba věže, zvané později „Prašná“, je dobře zachycena na Wernerově pohledu na město (obr. 19). Z něj lze usuzovat, že věž, upomínající na středověké bergfrity musela být více než 20 m vysoká (srovnáme-li ji s kostelem, u něhož měla 18 m jen loď po korunu zdíva bez střech) a byla zdaleka nejvyšším a nejnapadnějším pevnostním prvkem v obraze města. Stavební podoba, k níž jistě ještě patřila nějaká ohrazující, ne-li přímo hradební zeď vymezující areál proti městu a propojující věž s tzv. knížecím domem, tak – zdá se – by opravňovala mluvit v tomto případě o městském hradě, byť však na druhou stranu k němu chybí vlastní hospodářské zázemí, doložitelné ve středověku a byť, jak se zdá, byl ve 14. a 15. století jen sídlem biskupských úředníků – osoblazských hejtmanů a pouze občasnou rezidencí biskupů.

Obr. 14. Frýdek. Katastrální plán z roku 1836 s vyznačením zámku (šrafovaně), kostela (husté tečkování) a městské zástavby (řidké tečkování).

Obr. 15. Frýdek. Pohled na město na mapě hukvaldského panství z roku 1695.

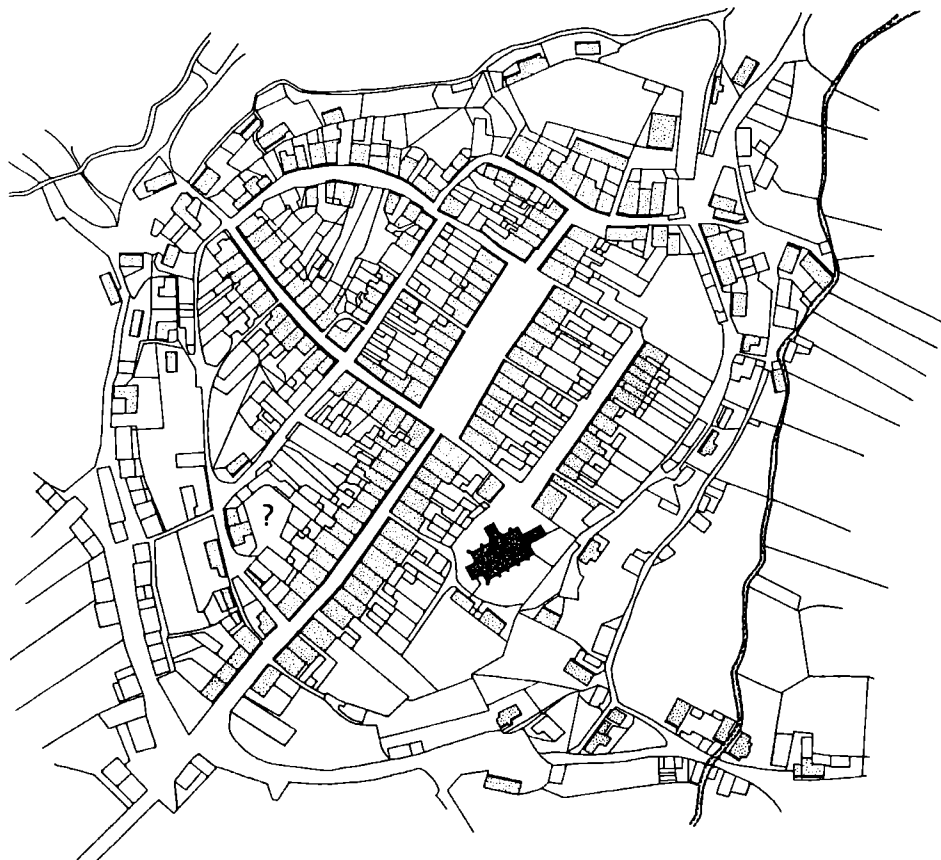
Obr. 16. Odrý. Katastrální plán z roku 1836 s vyznačením zámku (šrafovaně), kostela (husté tečkovaní) a městské zástavby (třídě tečkovaní).

Obr. 17. Odrý. Pohled na město z roku 1817 od F. Kieckarského.

Bílovec. Existence městského hradu v Bílovci je značně nejistá. Pomineme-li místní pověsti o pahorku nazývaném též „Burghügel“, který se údajně nacházel v blízkosti hospodářského dvora a současně byl ztotožňován se zbytky hradu, máme první bezpečnou zmínku, v níž se ovšem hovoří o zámku, až z roku 1546 (Peter 1879, 45). Ta sice naznačuje jeho vyšší stáří, ale jak hluboko před uvedené datum lze jít, bezpečně nevíme. F. Wolf (1910, 6) uvádí, avšak bez udání pramene, že již k roku 1535 nechal Bernard Pražma – nový majitel Bílovce, provést od základů přestavbu celého zámku, který rozšířil a zpevnil. Je značně pravděpodobné, že předchůdce tohoto objektu zde existoval již za předchozích držitelů, pánů z Fulštejna (Plaček–Měřínský 1992, 277; Plaček 1996, 80). Před rokem 1443 zřejmě nebylo důvodu, aby v malém poddanském městě pánů z Kravař, sídlících na fulneckém hradě nebo třebovické tvrzi, byl městský hrad.

Zdá se, že původně stálo sídlo mimo městský půdorys a teprve později bylo včleněno do prostoru uvnitř nově vybudovaných hradeb. Nasvědčovala by tomu zmínka v urbáři z roku 1606, ve kterém se mimo jiné praví, že čtyřkřídla (dochovaný zámek má pouze tři křídla!), z kamene dobře vystavěná budova, měla předhradí chráněné zemním valem a silnou kamennou zdí (Zukal 1906/7, 17). Naznačuje to tedy separaci celého hradního, resp. zámeckého areálu v rámci městské parcelace.

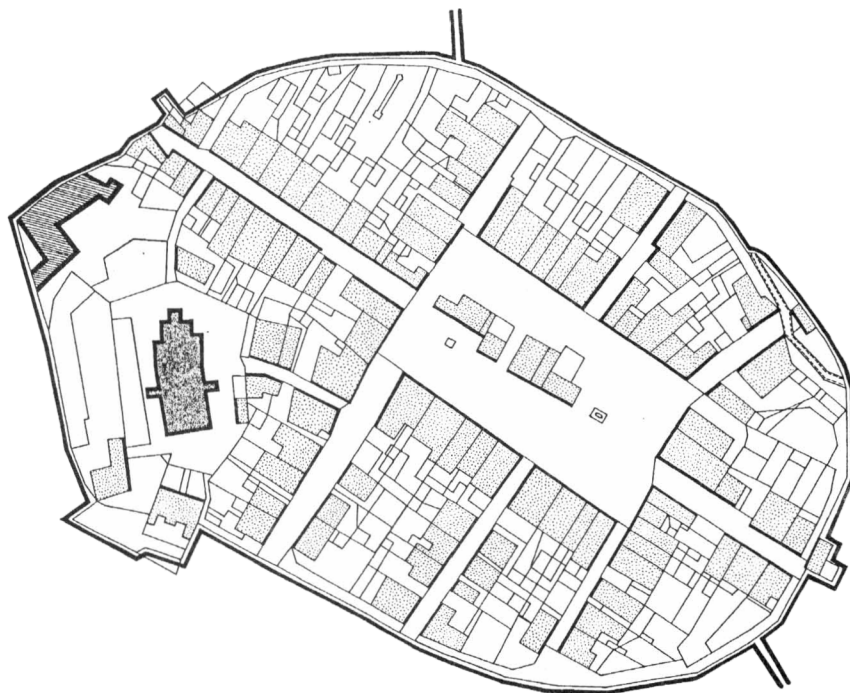
Obr. 18. Osoblaha. Katastrální plán z roku 1836 s vyznačením předpokládané polohy tzv. biskupského domu (?), kostela (husté tečkování) a městské zástavby (fídké tečkování).

Obr. 19. Osoblaha. Wernherův pohled na město z druhé poloviny 18. století.

Vidnava. Zajímavý problém představuje fojstství ve Vidnavě na Jesenicku, které je v písemných pramenech poprvé zmiňováno k roku 1371. Objekt se nalézá v jižním nároží městských hradeb, v blízkosti farního kostela sv. Kateřiny a stejně jako v případě bruntálského hradu je fojstství položeno na okraji městského jádra (obr. 20).

Opíralo se o městskou hradbu, která tvořila jednu z delších stěn jeho obdélníkového půdorysu. Budova palácového charakteru o rozměrech cca 26×15 m (obr. 21), vzniklá v jádru někdy kolem poloviny 16. století, je na obou vnitřních nárožích obrácených k městu zesílena orthogonálními, téměř čtvercovými věžemi, předstupujícími před její čelo a umožňujícími aktivní obranu (plánek Weinelt 1936, 101). Zdá se přirozené, že respektuje starší založení, i když bez podrobného stavebně historického, případně archeologického výzkumu se s jistotou vyjádřit nelze; prohlídka sklepního prostoru (dnes kotelny) nepřinesla pozitivní výsledky. F. Schauer (1885, 12) uvádí, že při husitském tažení do Slezska byly město a zřejmě i budova fojstství dne 28. března 1428 do základů spáleny; lze tedy s jistotou mírou pravděpodobnosti předpokládat, že v této době bylo sídlo fojta zbudováno převážně ze dřeva (Then 1933, 26). Celý komplex včetně hospodářského zázemí byl obklopen zdí napojující se na zeď městské hradby (připomínanou poprvé v 70. letech 14. století) a takto separován v rámci městské dispozice. H. Weinelt (1936, 102–103) v této souvislosti nevyklučuje ani existenci následného příkopu; ostatně v polovině minulého století bylo toto vy-

Obr. 20. Vidnava. Katastrální plán z roku 1836 s vyznačením fojství (šrafovaně), kostela (husté tečkování) a městské zástavby (řídke tečkování).

Obr. 21. Vidnava. Fojství – současný stav.

dělení zřejmě (Schauer 1885, 33) a i dnes jsou tu ještě pozorovatelné pozůstatky zdiva. Jakou podobu mělo ovšem původní fojstství a bylo-li umístěno ve stejném prostoru, nelze z těchto poznatků jednoznačně vyvozovat, jakkoliv celková situace parcelační sítě a blízkost staré stezky by tomu mohly nasvědčovat. H. Weinelt (1940, 353) předpokládal, že šlo o víceméně jednoduchý typ opevněného domu, který první fojt Rudger Heldore, pocházející zřejmě z Vestfálska, převzal ze své domoviny.

Že vidnavští fojtové byli ve své době poměrně významnými osobnostmi, které si mohly dovolit vystavět honosnější sídlo, vysvítá zvláště z listiny hlásící se do roku 1291, vydané údajně vřatislavským biskupem Tomášem II. ve prospěch zdejšího fojstství, jejíž brilantní rozbor podal nedávno J. Bakala (1995, 192–209). V tomto privilegii se mimo jiné hovoří i o tom, že fojt má právo postavit si dům na místě, které si sám zvolí (Schauer 1885, 6). Nepřikláníme se ovšem k domněnce, že bychom mohli v případě Vidnavy hovořit o nějakém plnohodnotném městském hradu se všemi jeho atributy (Weinelt 1936, 102), spíše jsme toho názoru, že šlo o luxusnější fojtský dům odpovídající významu svého zakladatele (obr. 22).

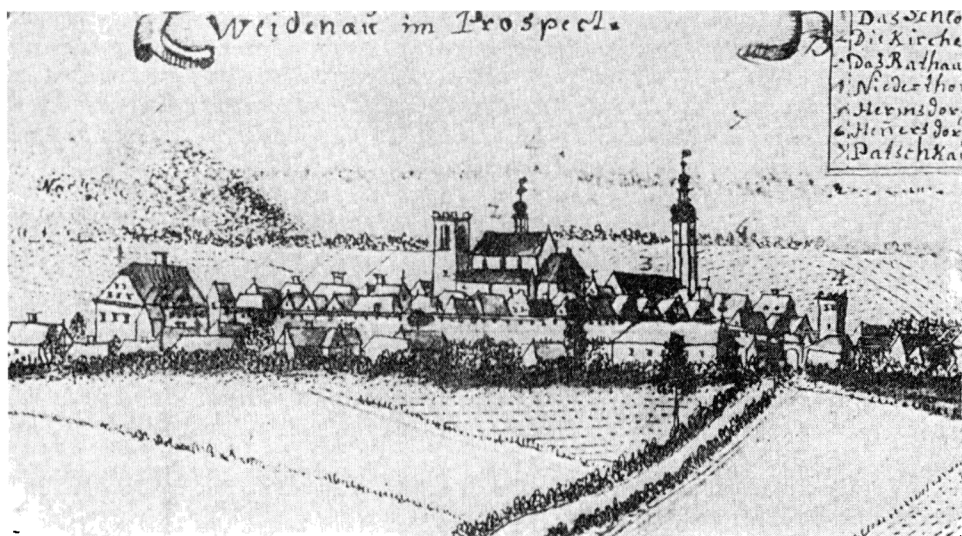
Jeseník. V souvislosti s nedalekou Vidnavou nemůžeme opomenout ani soliterně stojící, oválným příkopem obklopenou jesenickou vodní tvrz, nacházející se při toku říčky Bělé, vně náměstí nehrazeného města, v blízkosti farního kostela (ct. Weinelt 1936a, 202–203); její základní půdorys je podkovovitý, branská budova a opěrné pilíře jsou mladší přístavbou. Jako jediná architektura tohoto typu v námi sledovaném prostoru byla podrobená vcelku modernímu archeologickému výzkumu, který odhalil věž palácového charakteru s funkcí obrannou i obytnou o rozměrech 15×17 m, obehnanou příkopem; jde o zatím nejstarší zjištěnou fázi opevnění, zřejmě z průběhu 14. století (Goš 1981, 240). Nelze ovšem vyloučit, že tato respektuje starší – původní založení, související snad s prvním městským fojtem, jakkoliv ještě roku 1284 je Jeseník uváděn jako ves.

Již H. Weinelt (1940, 352) se pozastavoval nad strategicky nepříliš výhodným umístěním fortifikace (kterou nazýval hradem), což vysvětloval tím, že zde původně stál – v rámci sídliště pevný dům, který postupně přerostl v opevnění vyšší kategorie. Zpočátku sloužil jako vlastnické sídlo fojta, později jako středisko správy jesenického vikbildu a poté jako sídlo leníků vřatislavského biskupa. Přisoudil jej jednoznačně franskému typu a vznik položil do 13. století, i když první výslovná zmínka pochází až z roku 1374 (Weinelt 1936, 94–95; 1937a, 40); 14. století, resp. jeho počátku odpovídají i nejstarší dosud získané keramické artefakty (Goš 1981, 233). Co se týká typologické klasifikace uvedeného objektu v jeho vývojových fázích i současné podobě, jsme toho názoru, že je na místě hovořit spíše o městské tvrzi než o hradu, když fortifikace nespĺňuje kriteria kladená na regulérní hrad jak v obecném pojetí, tak i samozřejmě pokud jde o námi zkoumaný slezský region.

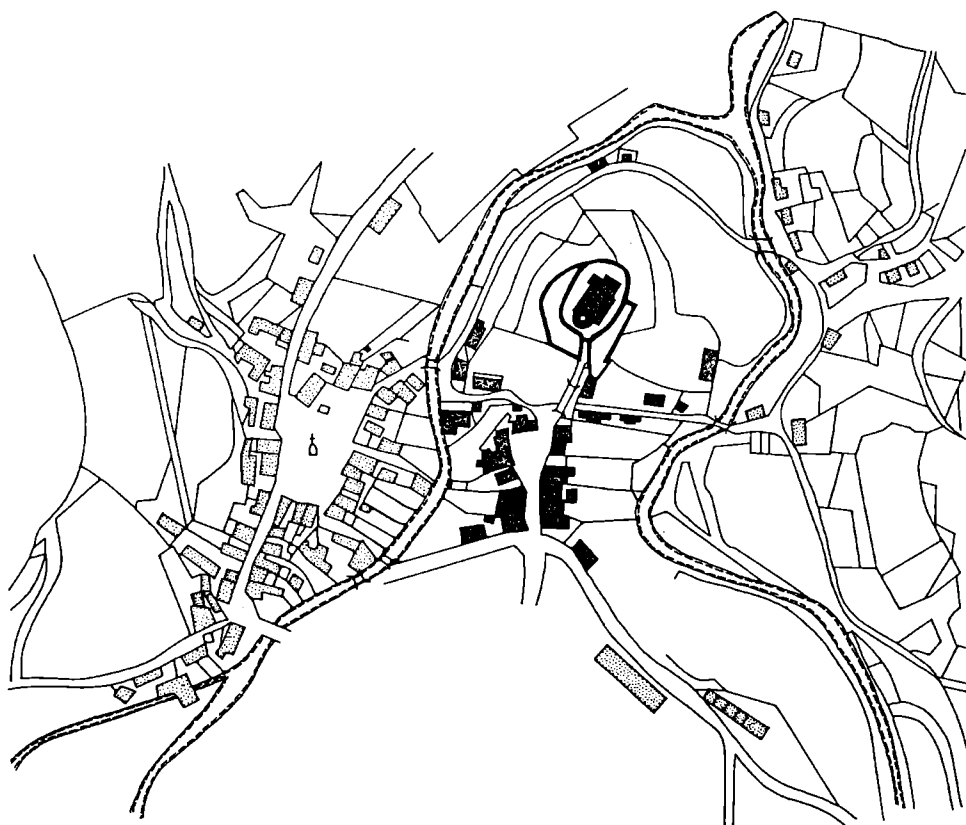
Žulová. V sousedství Vidnavy leží rovněž městečko Žulová, jehož dominantou je i dnes jeden z nejlépe dochovaných bergfritů na území českého Slezska, který byl na počátku 19. století zakomponován do objektu farního kostela sv. Josefa (obr. 23, 24; Weinelt 1936, 110–117; 1936a, 1–9).

Hrad, poprvé připomínaný okolo roku 1290 jako „...castrum nomine Vriderberg...“ (CDS XIV, 22, č. 168), vznikl nejspíše krátce před tímto datem, neboť první vlastník a zároveň stavitel Johannes Wisthub žil ještě roku 1325 (CDS XVIII, 283, č. 4487). Frydberk se stal centrem malého dominia, ale především sloužil jako opěrný bod Wüstehubů a Haugviců, kteří napadali statky vřatislavského biskupství. Snad právě proto biskup Přeclav z Pogarel roku 1358 vykoupil hrad s nejbližším okolím za obrovskou sumu 3100 kop grošů (Grünhagen-Markgraf 1883, 219–223, 426).

Žulovou rozhodně nelze počítat k typickým reprezentantům tzv. městských hradů. Spíše se jednalo o „hrad u města“ a v obdobném smyslu vypovídá i kupní smlouva z roku 1358: „...opido et domibus prope castrum et ipsi castro adiacentibus...“

Obr. 22. Vidnava. Wernherův pohled na město z doby kolem roku 1750.

Obr. 23. Žulová. Katastrální plán z roku 1836 s vyznačením pozůstatků středověkého hradu (černě), kostela a předhradí (husté tečkování) a městské zástavby (řídke tečkování).

Hlučín. Na krajně nejisté půdě se ocitáme rovněž v případě pokusu o ztotožnění stávajícího gotickorenesančního zámku v Hlučíně se zeměpanským zámekem opavských knížat doloženým zde roku 1439, kdy jej kníže Arnošt zastavil Hynčkovci z Vrba na Dívčím Hradě (Kopetzky 1871, 147, č. 514). Objekt byl vsazen do zaobleného nároží městských hradeb, které jsou však převážně až z počátku 16. věku a hradební zeď města tvořila (stejně jako v Krnově, Bruntále nebo Vidnavě) jednu stranu areálu. Vlastní nepravidelná patrová trojkřídlá budova se zalamovanými zaoblenými nárožími, proti městu původně vymezená přemostěným příkopem a přístupná pozdně gotickým lomeným portálem s torzem leto-počtu 155? (nikoliv 1525 jak četl Samek 1994, 481 a podle něj Plaček 1996, 158–159) mevykazuje zjevné pozůstatky architektury starší poloviny 16. věku. Rozhodnout by však mohl, zejména v případě jižního křídla, kam starší jádro situoval B. Samek (1994, 481), pouze kombinovaný hloubkový stavebně historický a archeologický průzkum. Bez něj nelze zeměpanskou tvrz, která někdy kolem přelomu 14. a 15. století mohla fungovat souběžně s nedalekým hradem Landekem, spojit bezpečně se stávající stavbou, ač obecné analogie, zejména ve vztahu k situování objektu v rámci města a oddělení od městské zástavby příkopem, to nevyklučují.

U měst Cukmantlu, Vítkova, Horního Benešova, Klimkovic, dále městeček Sudic, Nové Cerekve a Ketře městské hrady v pravém slova smyslu ve 13.–15. století neexistovaly. Jejich úlohu nahrazovaly u Cukmantlu blízký hrad Edelštejn, u Vítkova hrad Vikštejn, u Horního Benešova ve 14. a 15. století hrad Vartnov, u Klimkovic tvrz v Trebovicích. V Klimkovicích, Sudicích, Nové Cerekvi a Ketři byly feudální tvrze rytířů z Bítova (později Osinských ze Žitné), pánů z Potštátu (později Doupovců), vladyků Donátů z Velké Polomi a v posledním případě Fulštejnů, jež však nelze považovat za městské hrady (v Klimkovicích nejsou bez hloubkových průzkumů zjištěné zbytky zástavby starší než ze 16. století; v Sudicích sídlo neexistuje a lze je dedukovat jen z písemných pramenů; totéž platí o Nové Cerekvi a Ketři).

Obr. 24. Žulová. Pohled z náměstí na farní kostel sv. Josefa (bývalý hrad), stav v roce 1986.

Problematika geneze a následného vývoje městských hradů, zejména pak tzv. kasteľů střeoevropského typu, se zvláště v posledních letech těší zvýšenému zájmu badatelů, který se také promítá do relativně bohaté literární produkce a z ní plynoucí nesporně zajímavé diskuze (např. Durdík 1989, 233–255; 1994; 1944a, 255–273; Kuthan 1986, 109–121; 1991; Razím 1990, 513–523; 1991, 171–177; 1992, 133–139; 1994, 629–632 etc.). Dotýká se však povytce především území vlastních Čech, když Morava a Slezsko zůstávají poněkud stranou. Předkládaný příspěvek se proto pokouší nastínit zkoumanou problematiku na teritoriu českého Slezska. Výsledky plynoucí z jejího řešení však mají prozatím povahu spíše dílčích postřehů než zcela definitivních závěrů.

Městské hrady ve Slezsku vznikaly až v průběhu 14. a 15. století jako „doplňk“ již ustálených areálů a většinou bez zjevné vazby na záměrný pravidelný rozvrh městské zástavby. Jejich pozdní lokace v tomto prostoru neodpovídá předpokladům, i když časově a geograficky jinak podmíněným, o těsném vztahu mezi městskou parcelací a dispozičním řešením hradu, jakkoliv nelze přehlédnout, že řada objektů skutečně vycházela z jednoduchého a povětšinou i pravidelného plánu. Tento poznatek ovšem není nutno přeceňovat když víme, že pravidelné rozvržení nacházíme i u některých významných „neměstských“ fortifikací, jakými byly kupř. Hradec, Cvilín či Velké Heraldice.

Městské hrady sice svým způsobem zvyšovaly obranyschopnost města, ale současně nelze jejich vznik ani zdaleka vázat pouze na tuto funkci. V této souvislosti je významný posun datace tzv. opavského zámku na samotný počátek 15. století (před rok 1404), neboť starší literatura jako motiv fundace běžně uváděla vyhrocený poměr Přemka Opavského k husitům. Za současného stavu poznání je tedy spíše zřejmé, že tyto „novostavby“ plnily výrazně správní a rezidenční úlohu a svým pojetím se blížily pozdějším zámkům.

Nelze ovšem opomenout ani ty nečetné případy, kdy samostatně a tedy mimo město situované fortifikace (většinou u poddanských městeček) byly později začleněny do prostoru uvnitř nově budovaných hradeb; hrazené město mělo totiž lepší předpoklady k úspěšné obraně a přežití než solitérně stojící opevnění, což pochopitelně platí i v případě regulérních městských hradů. K rozhodujícím momentům však také tu zjevně patřily ostatní již výše zmíněné funkce a v neposlední řadě i změna životního stylu a přímý dohled a vliv vrchnosti na chod městského organizmu.

Použité zkratky

AH	– Archaeologia historica
CDB	– Codex diplomaticus Bohemiae
CDS	– Codex diplomaticus Silesiae
ČMatM	– Časopis Maticе moravské
ČSIM	– Časopis Slezského muzea
ČSIZM	– Časopis Slezského zemského muzea
FHB	– Folia historica Bohemica
MGH	– Monumenta Germaniae Historica
PV	– Přehled výzkumů
SUB	– Schlesisches Urkundenbuch
SISb	– Slezský sborník
SS	– Scriptores
VuF	– Vorträge und Forschungen
ZDK	– Zemské desky krnovské
ZGKÖS	– Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens

Literatura

- BAKALA, J., 1969: Holasická provincie a formování opavského vévodství. ČSIM-B, 18, 19–22.
 BAKALA, J., 1971: Komentář k bádání o počátcích města Frýdku. ČSIM-B, 20, 111–129.

- BAKALA, J., 1973: K otázce kontinuity osídlení v lokovaných městech opavské provincie. ČSIM-B, 22, 50–65.
- BAKALA, J., 1976: Staré Město a založení Fryštátu. ČSIM-B, 25, 33–49.
- BAKALA, J., 1976a: Ke vzniku města Těšína. ČSIM-B, 25, 102–114.
- BAKALA, J., 1977: Zrod městského zřízení na středověkém Opavsku. ČSIM-B, 26, 97–121.
- BAKALA, J., 1979: K úloze městského fojta a lokačních listin. FHB 1, 231–237.
- BAKALA, J., 1995: K otázkám geneze městského zřízení ve Vidnavě. SISb 93, 192–209.
- BAYER, J., 1879: Denkwürdigkeiten der Stadt Freistadt im Herzogthum Schlesien. Wien.
- BENATZKY, J., 1994: Zámek ve Fryštátě. Těšínsko 4, 34–36.
- BŘÍZA, S., 1978: Záchranný výzkum Bruntál-zámek 1976 (okr. Bruntál). PV 1976, 111.
- DRKAL, S., 1956: Historie opavského zámku. Opava. Sborník k 10. výročí osvobození města. Ostrava, 134–164.
- DURDÍK, T., 1989: K původu kastelů středoevropského typu. AH 14, 233–255.
- DURDÍK, T., 1994: Kastellburgen des 13. Jahrhunderts in Mitteleuropa. Praha–Wien–Köln–Weimar.
- DURDÍK, T., 1994a: K otázce kastelů středoevropského typu. AR XLVI, 255–273.
- DURDÍK, T., 1995: Královské hrady a královská města v Čechách 13. století. AH 20, 331–337.
- FIDLER, P., 1967: Bruntál. Praha.
- GRÜNHAGEN, C.–MARKGRAF, H., 1883: Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter II, Publicationen aus den K. Preußischen Staatsarchiven Bd. 16. Leipzig.
- HAVLÍČEK, B., 1985: Stavební památky, pomníky a pamětní desky v Karvině. Těšínsko 1, 27–30.
- HOFFMANN, F., 1990: K systémové analýze středověkých měst. ČČH 88, 252–274.
- HOFFMANN, F., 1992: České město ve středověku. Praha.
- HOFRICHTER, R., 1910: Heimatkunde des Kreises Leobschütz II. Leobschütz.
- HOSÁK, L.–ŠRÁMEK, R., 1970: Místní jména na Moravě a ve Slezsku I. Praha.
- INDRA, B., 1949: Slezský dřevorytec Jan Willenberger. SISb 47, 97–106.
- KALUŽA, J., 1914: Die Holzburg am Niedertore in Leobschütz. Oberschlesische Heimat 10, 154–156.
- KAPRAS, J., (ed.), 1906: Pozůstatky knih zemského práva knížectví opavského I. Knihy přední (1413–1484). Praha.
- KAPRAS, J., (ed.), 1908: Pozůstatky knih zemského práva knížectví opavského II. Desky zemské (1431–1536). Praha.
- KAVKA, F., 1963: Die Städte Böhmens und Mährens zur Zeit des Přemyslidenstaates. Die Städte Mitteleuropas im 12. und 13. Jahrhundert. Linz/Donau, 137–153.
- KEJŘ, J., 1968: Les privilèges des villes de Bohême depuis les origines jusqu'aux guerres hussites (1419). Les libertés urbaines et rurales du XIe au XIVe siècle. Collection Histoire 19, 127–160.
- KEJŘ, J., 1968: Počátky města Krnova. Krnov.
- KEJŘ, J., 1969: Zwei Studien über die Anfänge der Städteverfassung in den böhmischen Ländern. Historica 16, 81–116.
- KEJŘ, J., 1975: Die Anfänge der Stadtverfassung und des Stadtrechts in den Böhmisches Ländern. VuF 18, 439–470.
- KLEIBER, H., 1864: Geschichte der Stadt Leobschütz. Leobschütz.
- KOPETZKY, F., 1871: Regesten zur Geschichte des Herzogthums Troppau (1061–1464). Archiv für österreichische Geschichte XLV, Wien.
- KOUŘIL, P., 1981: Středověké nálezy ze zámku Bruntál (okr. Bruntál). PV 1979, 48.
- KOUŘIL, P., v tisku: Die Burg Freudenstein und ihr Hinterland. (Sborník Život ve středověku.)
- KUTHAN, J., 1986: K otázce geneze kastelů krále Přemysla Otakara II. Itálie, Čechy a střední Evropa. Praha, 109–121.
- KUTHAN, J., 1991: Zakladatelské dílo krále Přemysla Otakara II. v Rakousku a ve Štýrsku. Praha.
- LATZKE, W., 1924–25: Drei Lichtenwerden Urkunden aus dem XIII. und XIV. Jahrhundert. ZGKÖS 18, 74–76.
- LÁZNIČKA, Z., 1945: Půdorys slezských měst. SISb 43, 81–99.
- MAŁACHOWICZ, E., 1994: Książce rezydencje fundacje i mauzolea w lewobrzeżnym Wrocławiu. Wrocław.
- MENZEL, J., 1977: Die schlesische Lokationsurkunden des 13. Jahrhunderts. Studien zum Urkundenwesen, zur Siedlungs-, Rechts- und Wirtschaftsgeschichte einer ostdeutschen Landschaft im Mittelalter. Würzburg.
- MINSBERG, F., 1828: Geschichte der Stadt Leobschütz. Beitrag zur Kunde oberschlesischer Städte. Neisse.
- MÜLLER, K. A., 1837: Vaterländische Bilder, in einer Geschichte und Beschreibung der alten Burgfesten und Ritterschlösser Preussens. Erster Theil. Die Burgfesten und Ritterschlösser Schlesiens (beider Antheile), so wie der Grafschaft Glatz. Glogau.
- PETER, A., 1879: Burgen und Schlösser im Herzogthum Schlesien I. Teschen.
- PETER, A., 1894: Burgen und Schlösser im Herzogthum Schlesien II. Neue Folge, Teschen.
- PLAČEK, M., 1996: Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku. Praha.

- PLAČEK, M.–MĚŘINSKÝ, Z., 1992: Die Burgen Mährens im Spätmittelalter, *Castrum Bene* 2, 276–295.
- PRASEK, V., 1889: Historická topografie země Opavské. *Vlastivěda Slezská* II/1, A–K. Opava.
- PRASEK, V., 1890: Překlad s výkladem na dílčí listy země Opavské z r. 1377. 7. Program českého vyššího gymnasia v Opavě. Opava, 3–24.
- PRASEK, V., 1891: Dějiny kraje Holasovského čili Opavského. *Vlastivěda Slezská* I. Opava.
- PRIX, D., 1991: Stavební vývoj kostelů Nanebevzetí Panny Marie (dříve sv. Václava) v Bruntále a Zvěstování Panny Marie ve Starém Městě u Bruntálu ve středověku. *ČSIZM-B*, 40, 110–132.
- RAZÍM, V., 1990: K problematice městských opevnění severovýchodních Čech. *PaP* 15, 513–523.
- RAZÍM, V., 1991: Městské hrady a formulářová sbírka přemyslovské královské kanceláře. *AH* 16, 171–177.
- RAZÍM, V., 1992: Kastel středoevropského typu? *AH* 17, 133–139.
- RAZÍM, V., 1994: K diskusi o tzv. středoevropském kastelu. *AR XLVI*, 629–632.
- ROLLEDER, A., 1903: Geschichte der Stadt und des Gerichtsbezirkes Odrau. Steyr.
- SAMEK, B., 1994: Umělecké památky Moravy a Slezska I. sv., A/I. Praha.
- SEDLÁČEK, A., 1914: Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480. Praha.
- SCHAUER, F., 1885: Geschichte der Vogtei von Weidenau. Wien und Leipzig.
- SPURNÝ, F. a kol., 1983: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II. Severní Morava. Praha.
- SVOBODA, L., 1995: O plášťových hradech. *AH* 20, 355–388.
- ŠIGUT, F., 1962: Opavský listinář II. Opava.
- THEN, F., 1933: Beiträge zur Geschichte der Stadt und Vogtei Weidenau in Schlesien. *Freiwaldau*.
- TROSKA, F., 1892: Geschichte der Stadt Leobschütz. Leobschütz.
- WEINELT, H., 1936: Probleme schlesischer Burgenkunde, gezeigt an den Burgen des Freiwaldauer Bezirkes. Breslau.
- WEINELT, H., 1936a: Die Burg Friedeberg in Schlesien. *Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens (Sonderabdruck)* 38, 1–9.
- WEINELT, H., 1936b: Zur deutsch-mährisch-schlesischen Burgenkunde. *Der Burgwart* 37, 45–52.
- WEINELT, H., 1936c: Die Herkunft der westschlesischen Wasserburgen. *Deutschmähr.-schles. Heimat* 22, 202–205.
- WEINELT, H., 1936d: Schloß Jägerndorf, *Jägerndorfer Ländchen* 10, 1–2.
- WEINELT, H., 1937: Schlesische Burgen. *Freudenthaler Ländchen* 17, 2–5, 9–12, 29–31, 33–39.
- WEINELT, H., 1937a: Burgen und Siedlungen in Sudetenschlesien. *Schlesisches Jahrbuch* 9, 33–44.
- WEINELT, H., 1939: Drei Urkunden zur südschlesischen Volksgeschichte. *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte* 3, 166–173.
- WEINELT, H., 1940: Die Turmhügelburg im Ostsudetenland. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien LXX*, 342–361.
- WEINELT, H., 1942: Die alte Strasse von Leobschütz nach Mährisch-Neustadt, *Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums, Neue Folge*, II. Band, 5–42.
- WIECEK, A., 1957: Česká města v kresbách B. B. Wernera. *ČSIM-B*, 6, 1–45.
- WIHODA, M., 1989: Ekonomické zázemí Hradce nad Moravicí na střední Moravě v 13. století. *ČMatM* 108, 77–87.
- WOLF, F., 1910: Wagstadt-kurzgefaßte Ortskunde. *Wagstadt*.
- ZUBER, R., 1972: Osídlení Jesenicka do počátku 15. století. Opava.
- ZUKAL, J., 1906/7: Zur Geschichte der Herrschaft Wagstadt im 16. und 17. Jahrhundert. *ZGKÖS* 2, 1–37.
- ŽEMLIČKA, J., 1992: Úvahy nad vznikem českých a moravských měst. *Historia docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. I. Hlaváčka*. Praha, 549–558.

Zusammenfassung

Stadtburgen in Böhmischeschlesien

Die vorliegende Studie befaßt sich mit der Frage der städtischen Burgen auf dem bislang unbeachteten Territorium Schlesiens in der Tschechischen Republik. Die Bedeutung, die der gewählte Raum in der Perspektive spielen wird, besteht nicht nur in der Tatsache, daß es sich um ein relativ kleines und deshalb gut vergleichbares Gebiet handelt, sondern basiert auf der historischen Entwicklung selbst. Die einzelnen örtlichen Fürstentümer oblagen nämlich unterschiedlichen staatspolitischen Systemen. Das Oppalund/Opavsko (seit 1318 Fürstentum) ist über die gesamte mittelalterliche Epoche in das Mächtesystem des Böhmenstaates einzugliedern; das Teschen- und das Neißeland oblagen als Bestandteil Schlesiens bis in das fortgeschrittene 14. Jh. formell den Piasten Polens.

Die an der mährisch-schlesischen Grenze bereits im 12. Jh. in Erscheinung tretenden Partikulartendenzen schlugen sich zweifelsohne im gestiegenen Bedarf an Stützpunkten und Repräsentationssitzen (Těšín/Teschen) nieder. Obgleich hier gewiß landesherrschaftliche Burgen schon

seit dem zweiten Viertel des 13. Jh. existierten, ist es notwendig, im Zusammenhang mit der vorliegenden Frage einen anderen Umstand zu betonen. Noch vor der ersten Hälfte des 13. Jh. bildete sich hier ein Basisnetz reicher und einflußreicher Städte heraus (Bruntál/Freudenthal, Opava/Troppau, Hlubčice/Leobschütz, Krnov/Jägerndorf), die zugleich zu den ältesten städtischen Standorten innerhalb der böhmischen Länder zu rechnen sind.

Die Genese der Städte Böhmischeschlesiens hatte jedoch keine sichtbare Bindung zu anderen Fortifikationstypen. Es scheint auch, der Landesherr hatte keinen Bedarf, das Stadtgebiet mit einer Burg zu versehen. In der Nähe der ältesten Städte gab es bereits bedeutende Burgen (Hradec/Grätz – Opava/Troppau, Cvilín/Lobenstein – Krnov/Jägerndorf, Freudenstein – Bruntál/Freudenthal; wenn auch die letzte Analogie nicht sehr präzise ist, da die Platzierung Freudenthals um einige Jahrzehnte Freudenstein zuvorkam). Darüber hinaus erwies 1253 in überzeugender Weise die erfolgreiche Verteidigung Troppaus während des Einfalls des polnisch-russischen Heeres die strategische Vorangstellung der Städte selbst.

Im Laufe des 14. und 15. Jh. kam es jedoch infolge des sich ändernden Lebensstils und der rasch steigenden Verwaltungs- und Wartungskosten für die schwer zugänglichen und zumeist auch vereinzelt stehenden Burgen im Rahmen der Stadtgebiete bzw. in Anlehnung an diese (Jägerndorf, Troppau, Freudenthal, Odry/Odrau, Bílovec/Wagstadt) zum Bau neuer Sitze bzw. Residenzen. Auch diese Bauwerke verfügten über ein System an Fortifikationselementen, jedoch oft nur in verringerter Form. Bereits seit Beginn des 15. Jh. erfüllte die Mehrheit der Stadtburgen eine reine Verwaltungs- und Residenzfunktion; sie waren dem Charakter nach den späteren Schlössern sehr ähnlich.

Abbildungen:

1. Karte Schlesiens (Tschechische Republik) mit Kennzeichnung der Burgen und Stadtburgen; strichpunktierte Linien – Staatsgrenze, punktierte Linien – Grenze der einzelnen Fürstentümer
2. Těšín/Teschen. Lotters Vedute aus dem Jahre 1739.
3. Opava/Troppau. Ausschnitt aus dem Panoramaplan, Mitte des 17. Jh., mit der Umgebung des Ratiborer Tores und dem Troppauer Schloß.
4. Troppau. Ältestes bekanntes Stadtpanorama von 1592 von J. Willenberg.
5. Troppau. Untergeschoß des Troppauer Schlosses nach den Plänen von 1860, mit Kennzeichnung der ältesten Bauphase (schraffiert).
6. Troppau. Katasterplan von 1836 mit Kennzeichnung des Schlosses (schraffiert), der Kirchenbauten (dicht punktiert) und der Stadtbebauung (dünn punktiert).
7. Troppau. Rekonstruktionsversuch der Burg von 1450; zusammengestellt aufgrund der Pläne von 1650 und des Vorhabens von 1861. Volle Linie – aus dem Jahre 1861 erhaltene Konstruktion, durchbrochene Linie – Rekonstruierte Gebäudeteile.
8. Krnov/Jägerndorf. Katasterplan von 1836 mit Kennzeichnung des Schlosses (schraffiert), der Kirchengebäude (dicht punktiert) und Stadtbebauung (dünn punktiert).
9. Jägerndorf. Enders Vedute, vor 1795.
10. Hlubčice/Leobschütz. Blick auf die Stadt, Ende des 18. Jh.
11. Bruntál/Freudenthal. Katasterplan von 1836 mit Kennzeichnung des Schlosses (schraffiert), der Kirchengebäude (dicht punktiert) und Stadtbebauung (dünn punktiert).
12. Freudenthal. Schemazeichnung mit Schloß nach der Karte der Freudenthaler Herrschaft von 1579.
13. Freudenthal. Vedute eines unbekanntenen Autors vom Ende des 18. Jh.
14. Frýdek/Friedeck. Katasterplan von 1836 mit Kennzeichnung des Schlosses (schraffiert), der Kirche (dicht punktiert) und Stadtbebauung (dünn punktiert).
15. Friedeck. Blick auf die Stadt, Karte der Herrschaft Hukvaldy/Hochwald von 1695.
16. Odry/Odrau. Katasterplan von 1836 mit Kennzeichnung des Schlosses (schraffiert), der Kirche (dicht punktiert) und Stadtbebauung (dünn punktiert).
17. Odrau. Blick auf die Stadt, F. Klecansky 1817.
18. Osoblaha/Hotzenplotz. Katasterplan von 1836 mit Kennzeichnung der vermuteten Lage des sog. Bisschofhauses (?) und der Kirche (dicht punktiert) und der Stadtbebauung (dünn punktiert).
19. Hotzenplotz. Wernhers Blick auf die Stadt aus der 2. Hälfte des 18. Jh.
20. Vidnava/Weidenau. Katasterplan von 1836 mit Kennzeichnung der Vogtei (schraffiert), der Kirche (dicht punktiert) und der Stadtbebauung (dünn punktiert).
21. Weidenau. Vogtei – gegenwärtiger Stand.
22. Weidenau. Wernhers Blick auf die Stadt aus der Zeit um 1750
23. Žulová/Friedeberg. Katasterplan von 1836 mit Kennzeichnung der mittelalterlichen Burgreste (schwarz), der Kirche und Vorburg (dicht punktiert) und der Stadtbebauung (dünn punktiert).
24. Freideberg. Blick vom Marktplatz auf die Pfarrkirche St. Josef (ehemalige Burg), Stand von 1986.